

A kulturális emlékezet értékeinek költői elsajátítása. Ady Endre kuruc tematikájú versei

Kereskényi Sándor

Ady Endre a modernitás fordulatát megjelenítő költőnek számít irodalmunkban, és kevésbé számoltartottak lírájának kulturális, történelmi gyökerei. Ady a költői útkeresés esztétista hagyományellenessége után viszonylag hamar a tradíció szelektív átsajátítása felé fordult. Ezért további poétikai újításainak háttérben éppen hagyománykritikája, a közösségközpontú kulturális kánon megkérdőjelezése, az irodalmi és társadalmi múlttal szembeni mélységes elégedetlensége áll. A kulturális hagyomány költői befogadását, merész átértelmezését, és korszerűsítő hasznosítását Adynál egy kritikai nemzet- és történelemfelfogás kialakítása előzte meg. Egész költészetét bizvást tekinthetjük eme felfogás tudatos és következetes alkalmazásának.¹

Amikor Ady olyan hevesen lázadt a konvenciók ellen, nemcsak egy méltóbb jövő nevében tette, hanem azért is, mert egy igazabb múlt képviselőjének érezte magát. A nemzeti múlthoz való viszonya nagymértékben befolyásolta a nemzet jövőjéről kialakított képét. A múlthoz való viszonyt akarta felszabadítani, humánusabbá, szertartás mentesebbé, természetesebbé tenni. Azt akarta, hogy a múlthoz való viszonyban nyíltan vállalhatóvá legyen az individualitás opciója, de egyúttal az egyén a közösség nevében is vállalhassa a maga külön számvetését. Tudta, és vallotta: amennyiben az egyén kiveheti a részét a közösségi múlt reá eső terhéből, annyiban növekedhet felelősségérzete, elkötelezettsége és tenni akarása is.

Király István – az Ady-líra „el a faluból” és az „én már kifelé megyek” motívumát elemezve – megpróbálta feltárni ennek a magatartásnak az összetettségét.² Sok szempontból tetszetős, de nem teljesen meggyőző képet festett Ady irodalmi, társadalmi és történelmi értékválasztásairól. Tette ezt egy olyan biográfiai-narratív modell keretében, amelyben a megértés és az igazolás elemei keveredtek egymással, és amelynek fő funkciója Ady protestáns-nemzeti értékeinek átmentése, szalonképesítése volt.

Király szerint Ady gyermekora az apjával és családi környezetével való (fokozatosan élesedő) konfliktusban telt el, mert kezdettől fogva korlátozónak, szűkösnek tapasztalta az érmindszenti világot. Úgy érezte, ez a világ mélységesen lesüllyedt a múltba, s ez az állapot lehetetlenné teszi az egyén kibontakozását. Lehetetlenné teszi – távlatok híján – a történelemhez való szabad értékválasztáson alapuló viszony kialakítását is. Már a gyermek Ady ösztönösen ki akart törni a kényszerűségeknek ebből a köréből, az ifjú pedig az első adandó alkalommal a menekülés útjára lépett.

Am minél jobban távolodott a valós Érmindszenttől, annál inkább szeretett volna megérkezni egy eszményi Érmindszenti világába. Király szerint Ady végig *távozás* és *visszatérés* e kettős világában élt, és egyre inkább elhatalmasodott rajta az otthontalanság érzése. Bárhol járt, bármit is csinált, megmaradt messziről jött idegennek, aki szomorú szemével átlát a csalfa és színes látszatok foszló függönyein. A keleti ember bölcsességével becsülte, értékelt, de soha nem bálványozta a Város csillogó világát. (Ez a megállapítás hallgatólagosan vonatkozhat Adynak a kulturális modernitással és a polgári társadalommal kapcsolatos nézeteire, illetve meg-megújuló szkepszisére is.)

¹ H. Nagy Péter: „Az Ady-líra poétikai dilemmái”. *Iskolakultúra*, 1999. 4. 72.

² Király István: Ady Endre. In: *Útkeresések*. Bp., 1989. 7-21. Régebben ugyanerről első nagy Ady-monográfiájának (*Ady Endre*. Bp., 1970. I-II.) „A magyar lét mint küldetés: a kuruc versek” című fejezetében, majd az *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete világháború éveiben, 1914-1918*. I-II. Bp., 1982, című könyvében.

Király biografista-narratív ábrázolásában Ady egész felnőtt életében úton volt, rohant városról városra, s állandó lakhely, meghitt otthon híján rideg hotelszobákban élt. Az 1910-es évektől gyérült életében és művészetében Párizs vonzása, nőtt viszont az Érmindszentté. Újra és újra felfedezte magának ezt a kis kelet-magyarországi falut, s egyre inkább eszmeileg is külön jelentést kapott ez a hely. A *peremvidék* költői-történelmi jelképének forrása lett – amint a szülőföldjére vissza-visszatérő költő is egyre inkább egyfajta perem-embernek érezte, tudta magát. Ekkor már Érmindszentről látta Debrecent, Nagyváradot, Pestet, Párizst. Amire ifjú korában képtelen lett volna, megszokta, hogy önnön korlátai felől és általában a nyomorba vesző elesettségből szemlélni az ember nagyra hívó lehetőségeit.

Király értelmezése szerint nagy tett volt, hogy Ady Érmindszentről eljutott Párizsba, de még nagyobb utat tett meg akkor, amikor visszatért szülőfalujába számot vetni. Az *öreg ház* című költeményben a szülői ház mintha a jövőjét lassan elvesztő történelmi Magyarországgal azonosulna, boszorkányok, kísértetek lakják és élik fel szerencsétlen lakóinak életlehetőségeit. Ady ekkor már befelé nézett, saját szívében kutatta népe történelmének titkait. Mindenütt a pusztulás képeit látta, és megkísértette az értelmét vesztő magyar történelem víziója. Megdöbbenőek, sokatmondóak a tájelemek az utolsó évek verseiben: dőlt tornyok, elnémult harangok, elsüllyedt utak, eltaposott fű, hervadó virág, kiszáradt patak, letört lombok, rothadó levelek, összedől otthonok, sorsukra hagyott földek, elárvult temetők. Erre a színpadra olyan szereplők kíváncsoznak, mint a bujdosó kurucok – az otthontalanság, az elmagányosodás, a hazátlanság megtestesítői, akiket rossz sorsuk a világ végére vetett, oda, ahol régóta céltalanul téblábol a történelem.

A „perem-ember” ekkor már tudatosan kereste a „perem-világ” sajátos hőseit, s a *kuruc sorson* is ezért akadt meg fáradt tekintete. Látott és emlékezett – a kultúrák múltán érzett „homéroszi” elkeseredéssel, nagy bukások, végzetes vereségek távlatából. Elmondható, hogy Király István értelmezése ugyan megragadja a lényegét, de nem árnyalja, hanem leegyszerűsíti, hogy beleférhessen a hetvenes-nyolcvanas évek államszocialista ideológiájának keretei közé. Így sok kérdés nyitott marad.

Hogyan válik a 17-18. század kulturális emlékezetének egyik meghatározó érték-komplexuma Ady világképének fontos részévé, sajátjává? Hogyan kerül át a kuruc költészet műalkotás-korpusza intertextuálisan Ady költeményeibe? Hogyan képeződik le a hagyomány, a múlt és általában a kulturális örökség bonyolult, sokszor ellentmondásos értékrendszere? Vajon mi készíti az alkotót, hogy a jövő felé fordulva a múltból merítsen? Miért kíván a legtöbb író az emlékezők élére állni? Az elmúlt évtizedek irodalomtudományának és irodalomtörténetének visszatérő kérdései voltak ezek, melyekre a legtöbb meggyőző válasz a megújult irodalomelmélet és a történettudomány felől érkezett.

Hagyomány és átértelmezés hermeneutikai, illetve recepcióelméleti megközelítése során Hans Robert Jauss két fontos dolgot emel ki.³ Az első az, hogy a hermeneutika a maga modern formájában az alteritás – a *más*, a *másik*, a *másság* – hermeneutikája. A második: a megértés a tisztán individuális tapasztalat *par excellence* fogalma – a másban való önmegértés hermeneutikája. E két elválaszthatatlan gondolat ihlető vezérfonalul szolgálhat Ady sajátos kurucság-képének és általában hagyományszemléletének értelmezése során.

A kuruc hagyomány

A kulturális emlékezet szerkezetének és működésének leírása során Jan Assmann úgy véli: a múlthoz való viszony mindig megveti az emlékező csoport és

³ Jauss, Hans Robert: „Ad dogmaticos: az irodalmi hermeneutika kis apológiája”. *Literatura*, 1999. 3. 237-252.

személy identitásának alapjait. Ez a viszony és ez az identitás mindig konfliktusos, aminek következtében az alkotó egyén, például a művész, folyamatosan úgy érezheti, hogy a kulturális emlékezet legjelentősebb értékeit nem sikerül meggyöző rendbe állítania. Ez nem csoda, hiszen a kulturális emlékezet olyan normatív képződmény, amelynek struktúrája és funkciói elsősorban a kánonhoz való viszony, illetve a kánon-metafora értelmezése révén tárulhatnak fel.⁴

A kánon-metafora jelzi a legvilágosabban, hogy a kulturális emlékezet megalkotása során a jelen veszi birtokba a múltat. Ennek igen szemléletes példája az, ahogyan a kiegyezés után és a századfordulón a magyar politikai közvéleményben és művelődési nyilvánosságban a kuruc probléma megjelenítődött. A kiegyezés után ugyanis szükségszerűen megkezdődött a hagyományos történelemszemlélet átértékelése, az új politikai helyzethez való alkalmazása. Ez különösen a közép-, illetve kisnemesség történelmi szerepét érintette. Az előbbi haszonélvezője volt a kiegyezésnek, mert módja nyílt felzárkózni a politikai elithez. Az utóbbi vesztesnek számított, s vagyontalan

---

⁴ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp., 1999. Assmann szerint a folytonosság és a hagyomány mélyebb szakadéka vezetnek a múlt keletkezéséhez. A törést követően újrakezdés következik – létrehozzák az emlékezés kultúráját, amely megerősíti, újraalkotja a közösséget, ugyanakkor bizalmat, tekintélyt, legitimitást teremt. Az új hagyomány elkendőzi a múlt keletkezését kiváltó törést – a folytatás, a folytonosság szempontjait állítja előtérbe. Ez a kollektív emlékezet rekonstruktív jellegű. Azonban nemcsak a múltat rekonstruálja, hanem a jelen és a jövő tapasztalását is szervezi. Emlékezés és reménykedés így kölcsönösen hat múlt és jövő megfogalmazására. Assmann egyik sarkalatos megállapítása: a múlt nem természetétől fogva van, hanem kulturálisan terem. A kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá teszi, lényegében mítosszá alakítja. A mítoszok és a rítusok a valóság értelmét írják körül – elsajátításuk, betartásuk, megőrzésük és továbbadásuk tartja lendületben a világot, és tartja életben a csoport identitását. Ezért aztán minden uralom kulturális befolyásra tör, hogy visszatekintve legitimálja, előretekintve pedig megörökítse a maga múltját. A történelem hatalmi, intézményes értelmezése óhatatlanul válik a történelem ellenőrzésévé. Az írásbeliségben a rituális koherencia textuális koherenciába ment át – tágult az értelmezés köre, megjelent az interpretáció és a kanonizáció. Az értelmezés a kulturális koherencia és identitás központi elvévé vált. Assmann szerint: „A kulturális emlékezet normatív és formatív impulzusaira csakis az identitásnak alapot vető szöveghagyomány szakadatlan, mindegyre megújuló magyarázata révén lehetséges szert tenni. Az értelmezés az emlékezés taglejtésévé válik, az interpretátor pedig emlékezik és egy feledésbe merült igazságra int”. Az írásos kultúra és a textuális koherencia keretei között a kulturális emlékezés főleg ún. megalapozó szövegek kezeléseként, értelmezéseként, utánzásaként, megtanulásaként és kritikájaként szerveződik. A textuális koherencia az intertextuális kapcsolódás révén olyan horizontot nyit meg, amely lehetővé teszi, hogy egyes szövegek akár évezredekken át jelen legyenek a kultúrában. Az intertextuális kapcsolódás három fő alakja a kommentár, az utánzás és a kritika. Kommentálni kánoni szövegeket szokás, utánozni klasszikus szövegeket járja, kritika pedig alapszövegeket illet, egyfajta tudományos diskurzus keretei között. Ilyen körülmények között a kánon – a rituális koherencia folytatódása az írásos hagyományozás közegeiben – mértéket teremtett a közösség számára. Csoda-e, ha az írástudók legjelesebbjei folytonosan kánonalkotásra törekedtek? Meg voltak győződve róla, hogy így tudják a kezükben tartani a kultúra újratermelését, így irányíthatják hatáskörének kiszélesítését – így tehetik a kultúrát nélkülözhetelenné a politika számára. Hagyomány és kánon megkülönböztetésének döntő krtériuma az alternatívák elkülönítése és a kiválasztott elemek körülkerítése. Kánon és klasszika megkülönböztetése szempontából a kirekesztettek minősítése a döntő. Jellemző, hogy ami nem klasszikus, azt az elkülönítés még nem bélyegzi csekélyebb értékűnek, netán eretneknek. A klasszikus mivolt jegyében alkalmazott cenzúra így csakis a tekintély, a követhetőség, a mértékadás jellegét érinti. A kánon mindig a kultúrán belüli polarizáció kieleződése, a hagyományok széttöredezése idején keletkezik, amikor dönteni kell a követni szándékozott rend felől. A „rendek” (és a különféle kulturális értékigények) versenyében a kánon a legkiválóbb (az egyedül igaz) tradíció szerepére tart igényt. Aki csatlakozik hozzá az egyúttal valamilyen *normatív önmeghatározás* kebelére is megtér. Így a kánon mindig a kulturális koherencia új alakjának princípiuma. Elkülönül a hagyománytól (mint a múlt iránti kategorikus elkötelezettségtől), és szakít a hagyományellenességgel (mint az autonóm ész jegyében való módosíthatósággal). A kánon-metafora egyébként az építészetből vettett – feltételezi a világ megkonstruálhatóságát, és kötelező érvényt tulajdonít a konstrukciók alapelveknek.

rétegeit a lecsúszás veszélye fenyegette. Ezért számára egyre fontosabbá vált a nemzeti történelem kisnemesi értelmének megkeresése és felmutatása.⁵

E téren a Kossuth-kultusz mellett a Rákóczi-kultusz látszott a leghasznosabbnak. Kifejezhette az általános elégedetlenséget, a fokozódó elgyökértelenedést (a rohamosan polgárosodó világban érzett „belső száműzetést”), ugyanakkor azt a felfogást is, hogy a Kossuth-féle magatartásnak komoly történelmi előzményei voltak-lehettek, mert a magyar szembeszegül a méltatlan helyzetekkel, nem tűri az elnyomást, „rebellis nép”. A Rákóczi-kultusz megerősíthette azt a gondolatot, hogy a lázadás és a forradalom „benne van a magyar hagyományban”, nemcsak „politikailag működik”, hanem „erkölcsileg is megalapozott”.

A kor Rákóczi-képet a nemzeti szabadságharcos festői színekben gazdag, romantikus víziója jellemezte. Ebben elsősorban a szabadsághős önmegvalósításának vezérmotívuma kapott hangsúlyt, a gondolkodó, a politikus és a hadvezér áldozatvállalása, pontosabban önállóvá válása, „pályaválasztása”, kalandos pályakezdése. A képben a továbbiakban a szabadságharc vezetőjének erényei és diadalai rajzolódtak ki, majd a bukás utáni elvhűsége, kompromisszumokat elutasító gondolkodása és magatartása. Nem kaphattak súlyt viszont a pálya belső ellentmondásai, Rákóczi alkatának valós negatívumai, szemlélet- és viselkedésmódjának buktatói. Rákóczi és a kurucok viszonyának megrajzolását is regényes fordulatok, sokszor a naivitásig menő leegyszerűsítések, eszményítő vonások jellemezték. A modell lényegében azt sugallta, hogy ahogyan Rákóczi rebellis családból származott, úgy tekinthette magát a Rákóczi-kultuszt követő kisnemes a nemzeti függetlenségi hagyományok jogos örökösének.⁶

Ennek fényében a kuruc kérdés általában új jelentőséget kapott, szokatlanul nagy vonzerőre tett szert. Hamarosan divattá vált a kuruc irodalom „remekeinek” felidézése, s velük kapcsolatban a „kuruc élet” és a „kuruc sors” felemlgetése. A kuruc magatartás a kiálló, nehézségekkel bátran szembenéző, azokat hősiiesen leküzdő politikai viselkedés mintájává vált – amely mentalitástörténetileg leginkább a reformációval hozható kapcsolatba. Ennek a kuruc magatartásnak a lelkesítő példáján izmosodott meg a reformkori függetlenségi gondolkodás, ebből merített ihletet 48-49 Kossuth-féle függetlenségi vonala. A kuruc költészet a magyar lelkeség csodálatra méltó kifejezőjének látszott. Már-már több volt, mint költészet – a nemzeti jellem és a nemzeti tudat hamisítatlan megnyilatkozásának számított, például annál a Thaly Kálmánnál, aki a kiegyezés után mindent elkövetett a maga kuruc-képének kanonizálása érdekében.

Noha a kuruc kérdés kezdetben és látszólag pusztán irodalmi és kulturális érdekűnek tűnt, történelmi gyökerezettsége miatt hamarosan messze túlnőtt a társadalmi tudat művelődési keretein. Erkölc és közélet viszonyát megjelenítendő, hamarosan meghatározó kérdésévé vált a politikai kultúrának – a magyar azonosságtudat fontosságának hirdetőjeként. Az 1703-1711 között lezajlott Rákóczi-szabadságharc történettudományi kanonizációja egyébként még a romantika korában kezdődött, elsősorban irodalmi szövegemlékekre alapozva. Éppen ezért a kuruc hagyomány politikai és kulturális recepciójában nagyon nagy szerep jutott az irodalmi intertextualitásnak.

A lelkes követők népes tábora számára a kuruc kultúra értékei nemcsak abban merültek ki, hogy bizonyították az etnikai közösség önállóságának jogigényeit, hanem egyúttal megteremtették a magyar szabadságharcos, a *nemzeti hős* alakjának egyik jellegzetesen eszményített ideáltípusát is. A kiegyezés után a kuruc kérdés (az ellenzéki

⁵ Kövér György: „A magyar társadalom története a reformkortól az első világháborúig”. In: Gyáni Gábor-Kövé György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*. Bp. 2001. 99., illetve Kövér György: „Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig”. *Századok*. 2003. 5. 1119-1168.

⁶ Sípos Ferenc: „A <rebellis> Rákóczi”. *Századok*, 2002. 3. 599-636.

politizáláshoz és annak nyilvánosságához kapcsolódva) hármas rétegzettségben jelenhetett meg. Egyrészt a „kishatalmi státus” és a „függetlenségi szellem” megjelenítője volt. Másodsorban felekezeti és osztályjellegű hordozott, és lehetővé tette a valláserkölcsi és a szociális érzékenység visszavetítését a történelmi múltba. Harmadsorban pedig azt a történelmi intimitást sugallta, a történelmi szerepvállalásnak azt a teljességét jelenítette meg, amely egyre inkább hiányzott a magyar kisenemesség életéből a kiegyezés után.

A kuruc értékek kanonizálásában fontos közvetítőnek bizonyult a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelentetett millenniumi *A magyar nemzet története*.⁷ A kuruc világ eme aprólékos, pozitivista szemléletű, gyakran publicisztikai élű, gazdagon illusztrált rekonstrukciója végső soron az idilli vonásokat emelte ki, és azt sugallta: noha a szabadságharc európai súlya meglehetősen szerény volt, mégis a magyarság ráébredhetett arra, hogy kontinentális kötelessége, „magas hivatása”, történelmi küldetése van. Az etnikai öntudatosodás folyamatát, közéleti és művelődési megnyilvánulásait felfedezték ebben a korszakban is. A becsület, a büszkeség, az emelt fő, a nemzeti öntudat korává vált a kuruc korszak – az érzékelhető, megélhető szabadság korává, midőn az etnikum jelentős része küldetéstudattal bíró közösséggé szerveződött. Közben, Assmann egyik kedvenc kifejezésével élve, „elfelejtődtek” az olyan „kuruc hőstettek”, mint a katonai szempontból is céltalan és indokolatlan fosztogatások, gyűjtogatások, mészárlások, netán pogromok.

Arra ugyan nem sikerült érdemleges választ találni, hogy a labanc magyarok miért maradtak ki ebből a közösségből, sőt miért fordultak vele szembe. A nemzetépítés labanc stratégiája érdektelen maradt, a labanc győzelem és a kuruc bukás kétségbevonhatatlan ténszerűsége ellenére – nyilván tudati kompenzációjaként mindannak, ami a kiegyezés után a magyar életben történt. *A magyar nemzet története* kurucság-képét tehát – megrajzolásának minden pozitivista-realista vonása ellenére – elsősorban apologetikusnak, ideologisztikusnak, illetve önvigasztalónak kell tekintenünk, s valószínűleg ilyennek vélték a kortárs befogadók széles tömegei is. (Még ha többségük bizonyára meg is volt győződve az eszmei megalapozás helyességéről).

A millennium tiszteletére új irodalomtörténet is megjelent. A Beöthy Zsolt szerkesztette impozáns szintézis kuruc korról foglalkozó fejezetét⁸ jegyző Badics Ferenc szerint „a kurucvilág jelleme (...) utolsó fellobbanása a középkori daliás időknek.” Értelmezésében a „kishatalmi ábrándot” már felváltotta a „kultúrnemzeti”, sőt a „nagyhatalmi nosztalgia”, a kuruc múlt katonai, művelődési és politikai felértékelése. A kép – amelyet egyébként az irodalomtörténész mértéktartóan pozitívnak szánt – egy illuzórikus nemzetfogalom visszavetítésével egy inkább csak lehetőségeiben létezett nemesi léthelyzetről és öntudatról beszélt. Ebbe megpróbálta beilleszteni (színező jelleggel) a népi hazaszeretet nemzet-teremtő megnyilvánulásait is.

Badicsnál kanonizálódott a szétvert, bujdosásra kényszerült, fokozatosan elzüllött kisenemesek hűsége „a szabadság szent ügye iránt”. Itt hangzik el egy máig ható megállapítás: „A kurucnak elrongyolódott mindene, de csak bízik abban, hogy az idő megfordul”. A bujdosó szabadságharcosok reménykedése természetes dolog, a kuruc irodalom badicsi olvasatának ideológiai korrelátumában azonban egyszerre a (polgárság-ellenes) nemzetkarakterológia kiemelt vonásává válik. Ennek következtében a kor Mikesnél kevésbé érdemes szereplői is a hűség „legmagyarabb erényével” ruháztatnak fel. A bujdosók hamarosan céltalanná váló élete, pontosabban tengődése az „árvaság” állapotminősítését kapja, olyan esetekben is, amikor a háttérből világosan kirajzolódik a dohányozgató, iszogató, idejüket kockázással agyonütő kurucok lustálkodásának cseppet sem heroikus képe.

⁷ Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet történelme*. Bp., 1896-1898.

⁸ Badics Ferenc: „A kurucvilág költészete”. In: Beöthy Zsolt (szerk.) *A magyar irodalom története*. Bp., 1896. I. 413-445.

Az ilyen és ehhez hasonló elrajzolások is alakították az akkori befogadói horizont elvárásait. Ady a szó szoros értelmében beleszületett és belenőtt ebbe a mentalitástörténeti közegbe. Akárhová ment, mindenütt megcsapta a kuruc-szimpátia levegője: a szülői házban, gyermek-és ifjúkora helyszínein, a falusi parókiákon, a vidéki udvarházakban, a kollégiumok tantermeiben. A kuruc-rajongás mentalitástörténeti kereteiből újságíró korában sem lépett ki. Végül ez az évek folyamán árnyalódó kurucság-kép lett, a Biblia olvasása mellett, legfontosabb lelki menedéke.⁹

A kuruc kérdéssel, mint annyian mások, családi környezetében találkozott először. Apja elégedetlen, lázadó magyarsága, anyja mélyen protestáns lelkisége tették igazán emlékezetessé és jelentéssé ezt a találkozást. Hisz apjában a mellözöttségnek és a sértettségnek ugyanaz az indulata élt, amely Esze Tamást a kuruc zászlók alá hajtotta, a kismemes bizonyítási vágya, a társadalmi elégtétel megszerzésének dühödt akarása. Anyjában pedig ott lobogott az a puritán erkölcsiség, az a „református eltökéltség”, amely a kuruc szabadságharc kismemesi-népi vonalának, harcokba fáradt hétköznapi hőseinek igazi szellemi muníciója volt.

Mindezt a családi „örökséget” jelentősen árnyalták az érmindszenti szociális és a nagykárolyi kulturális tapasztalatok. Szülőfalujában szerzett társadalmi tapasztalatait értelmezve-rendszerezve Ady könnyen megérthette, hogy korának kuruc kultuszában miért vette át a *németgyűlölet* helyét az *úrgyűlölet*. Nagykárolyi diákévei alatt pedig átérezhette, hogy mit is jelent *reformátusnak lenni* a 18-19. századi rekatolizáció egyik fellegrárának piarista iskolájában. Ebbéli tapasztalatait soha nem volt könnyű bohém nagyvonalúsággal vagy tárgyilagos távolságtartással kezelnie. Nagykárolyban ugyanis végig megmaradt „kálomistának” vagy „vidéki idegennek” – tanulmányi eredményei és irodalmi sikerei ellenére.

A zilahi református kollégiumban eltelt négy év viszont a kurucos-protestáns eszmeiséghez való megtérés felszabadító légkörét jelentette. Ünnepek élménye, olvasmányok üzenete, barátságok kötelező gesztusai, a diák mivolt hazafias emelkedettsége – ezek tették számára életre szólóan emlékezetessé a zilahi korszakot. A költő életrajzírói szerint az elkülönülés és a különbözőség tudatosulásának éveit Zilah hozta meg a várva várt azonosulás, az *identitásépítés* lehetőségeit. Schöpflin Aladár már 1913-ban így írt erről: Ady „a vidék homályában kereste nagy nyugtalanságok közt önmagát”. Érezte, hogy „az ősi, tiszta magyarságból jött”, és a „félreeső faluban töltött gyermekkor, a kisvárosi gimnáziumokban töltött diákság után, amely kevés, de mély benyomással töltötte meg lelkét”, még mindig „nem talált magára”.¹⁰

Schöpflin szerint az ifjú Ady Debrecen felé kanyarodó pályája „tipikus a vidéki származású intelligens magyar fiatalember számára”. Az csak természetes, hogy a költő kuruc kultuszának fejlődésvonala is az Érmindszent-Nagykároly-Zilah-Debrecen pályavonal mentén rajzolódik ki. Ugyancsak Schöpflin vette észre először: a debreceni és nagyváradai ifjú újságíró személyes függetlenségvágya, az eszméket kritikusan kezelő szellemisége, hazafiságának „harangokat félreverő komorsága” és „kurucos keserősége” szervesen összefüggenek egymással. A kortárs irodalomtörténész jól látta: a fiatal Ady benne élt a kuruc kor közélet felől is gerjesztett reneszánszában, és ez jócskán meghatározta eszmevilágát, gondolkodásmódját. (Hozzátehetnénk: talán még társasági életének viselkedéskultúráját is).

⁹ Király István: *im.* 16.

¹⁰ Schöpflin Aladár: „Az új magyar irodalom. Ady Endre és Móricz Zsigmond”. In: *Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Bp. 1917. 89-129.

A „kuruc világ” Ady verseiben

A kuruc világ irodalmi felélesztésének kísérlete Thaly Kálmán meglehetősen ellentmondásos literátori tevékenységéhez kötődik. *Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* (1885) című könyvében ugyan érző és értő módon közelítette meg a kuruc kor költészetét, azonban nem riadt vissza a kulturális hagyomány szélsőségesen szubjektív értelmezéstől, illetve kezelésétől, manipulálásától sem.¹¹ Lelkes és látványos, misztifikáló kuruckodásával, számos hívet szerzett az irodalmat, irodalomtörténetet viszonylag jól ismerő olvasói körökben is. Thaly fáradozása azonban egy idő után az irodalmi kuruckodást gyakori, de kétes értékű szerzői magatartásformává, úgyszólván irodalmi divattá tette – egy olyan korban, amikor a közéletben már régóta elfogadottá vált a „kurucos magatartás”. Olyannyira, hogy a függetlenségi politizálásban a Kossuth- és a Rákóczi-kultusz sok szempontból egymásra vetült.

Az irodalmi köztudatban egyébként Endrődi Sándor számított a századforduló kurucos költőjének. A verseiben imitált kurucos hang a Thaly jól bevált receptjét követte. Azzal a különbséggel, hogy míg a Thalynál (költeményekben, szövegközlésekben és hamisítványokban) kialakított „sűrített kurucság” az olvasóban feltétlenül az eredetiség benyomását kívánta kelteni, addig Endrődi egyáltalán nem titkolta versei utánzat-jellegét, költőileg megcsinált mivoltát. Ő is jelentős népszerűsége tett szert, sokan utánozták is. Mindez összefüggött a kuruc kor növekvő vonzerejével, amelyben a társadalmi tudat történelemhez közelítésének új lehetősége tükröződött. Ady kuruc tematikájú verseinek textuális előképét, Thaly ihletése mellett, Endrődi nosztalgikus „kuruc költészetében” kell keresnünk.¹²

A kuruc kor iránti érdeklődés feléledése Rákóczi hamvainak 1906-os hazahozatalában kulminált. Az egész ország megtelt a „vezérlő fejedelem” kultuszának kisebb-nagyobb ereklyéivel, emblematikus tárgyaival. Minden „becsületes magyar ember” adózott Rákóczi emlékének, még azok is, akik egyébként fanyalogva vagy lenézéssel tekintettek a függetlenségi politizálásra. Ady ekkor éppen jelentős pályafordulatot hajtott végre, és egyre kritikusabban közelítette meg a nemzeti hagyományt. A kuruc kérdés iránti elkötelezett vonzódása azonban nem gyengült, inkább erősödött. Magát egyfajta „kuruc deáknak” tekintette – itt a közvetlen diákkori emlékeken és olvasmányélményeken túl jelentős szerepet kapott újságírói tapasztalata és új társadalmi kapcsolatrendszere is. Az csak idő kérdése volt, hogy mikor fog – egyre modernebb mondanivalója kifejezése végett – a kuruc tematikához nyúlni.

A *Vér és arany* (1907) több versében is felbukkan a bujdosó vagy menekülő magyar képe. A költő magát nem egyszer „nyugtalan vitéznek” vagy „Hunnia új szegénylegényének” látja, a „bús babonák” és „csúf rontások” földjén, akinek „Párizs a Bakonya”. Ezekben a versekben a város általában a bujdosás helye, mindig céltalanul és távlatok nélkül. „Elhasznált nagy bolond vagyok” – írja az *Ős Kajánban*, s ez az önirónikus minősítés sokszor kísért majd a kuruc tematikájú versekben. Az *Illés szekerénben* (1908) általában erősödik a kurucos, a lázadó kálvinizmus hangja, különösen *A téli Magyarország* című ciklus verseiben. (*Magyar fa sorsa, Vén diák üdvözlete, Az én magyarságom, A magyar igazság, Nekünk Mohács kell*). A kötet más helyein (*Csépel az idő, Morognak a vénnek, Én kifelé megyek*) pedig a nemzeti történelem tanulságaival való számvetés válik sürgőssé.

A szakirodalomban vita folyik arról, hogy melyik költemény tekinthető Ady első kuruc tematikájú versének. Király István nyomán az *Új vitézi ének* című vers számít annak, amely a Nyugat 1909-es évfolyamának második számában jelent meg, illetve az

¹¹ Thaly Kálmán: *Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp., 1885.

¹² Palkó Gábor: „Ősi dalok visszhangja. A hagyomány mint a(z irodalmi) nyelv emlékezte”. In: H. Nagy Péter, Lőrincz Csaba, Palkó Gábor, Török Lajos (szerk.): *Ady-értelmezések*. Pécs, 2002. 73-103.

ugyanabban az évben megjelent *Szeretném, ha szeretnének* kötetben, megváltoztatott címmel (*A harcunkat megharcoltuk*), s egyben egy ciklus címadójaként. (Az említett kötetben ezt a ciklust azonban megelőzi az *Esze Tamás komája* ciklus, amely egyébként három kuruc, már az *Új vitézi ének* után írt tematikájú verset is tartalmaz).

Palkó Gábor az Ady-versek hagyományképét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy *A harcunkat megharcoltukban* megjelenített temporális távlat (mint költőileg áthidalandó távolság) az utolsó szakasz „történelmi csoda” jelzős szerkezetében válik véglegesen kifejezetté. Már itt is jelen van a kuruc tematikájú versek talán legjellemzőbb vonása, a hagyomány intertextualizálása és a történelem individuális-intellektuális, jellegzetesen későmodern (nyelvi) kifejezettsége. Szövegét maga a költő is egyszerre régiként és újként aposztrofálja az eredeti verscímben – s ez a temporális oppozíció már benne van olyan egyidejű versszövegeiben, mint a *Két szent vitorlás* vagy a *Tegnapiak és maiak* szövege. A három vers egyszerre jelent meg a Nyugatban, s ez is jelzi élményhátterük, érzem- és gondolatforrásaik közelségét, valamint azt is, hogy Adynál a kuruc tematika a legmodernebb és legidősebb tapasztalatok világából nőtt ki, és oda is üzent vissza.¹³

Megjegyzendő, hogy már az *Illés szekerén* (1908) *Az utca éneke* című ciklusában a *szociális problematika* és a *történelmi tematika* sokat sejtetően közeledik egymáshoz. (A ciklus kezdő költeménye a *Dózsa György lakomáján*, záróverse a *Dózsa György unokája*.) Növekszik a személyes érintettség kifejezésének igénye is. A *Szeretném, ha szeretnének* (1909) első ciklusa pedig mindjárt az *Esze Tamás komája* címet viseli. A ciklus második verse, a *Bujdosó kuruc rigmusa* az *Ond vezér unokája* című költeményt követi, amelynek utolsó háromsoros szakasza akár a kuruc tematikájú versek mottója is lehetne: „Ilyen bánat-folt nincs felvarrva / E kerek világon senkire, / Csak a fajából kinőtt magyarra.”

A *Bujdosó kuruc rigmusa* egyike Ady első és egyben legszebb kuruc verseinek, s Király István nyomán minden újabb értelmezés jelentős teret szentel neki. A vers jól példázza, hogy Ady a maga konkrét és nagyon modern otthontalanságát hogyan próbálta ellensúlyozni a fikatív, számára klasszikusnak tűnő „kuruc otthontalansággal”, melynek hányattatásai és szenvedései heroikusnak, mi több, felemás moralitásukban is egyenesen meghittnek látszottak a magáéhoz képest. Ezért olyan hiteles itt a „kuruc sors” el- vagy inkább kibeszélése. A mégis-morál is itt jelenik meg legkarakterisztikusabban a maga utópisztikus-realista összetettségében, s egyáltalán úgy, mint ami még képes integrálni a szubjektumot anélkül, hogy az bármely kor eszmei homogenizálódásának apológiájává válna. Király szerint a vers nyelvi-stiláris megvalósítottsága, felező nyolcasainak archaikus kopogása, zord dobzenéje jelzik az irodalmi hagyomány elsajátítottságának minőségfokát.¹⁴

A *Minden-Titkok versei* (1910) *A magyarság titkai* ciklusának *A fajok cirkuszában* című költeményében ezt írja: „Céljainkat elcélolták, / Életünket már elélték. / Cirkusz-ponyvák / Bohóc-sorsa leng előttünk.” Két verssel odébb – az egyik a helyzetjelentő jellegű *Itt a bozótban*, a másik a nemzetkarakterológiai célzatú *Pimasz, szép arccal* – *Az utolsó kuruc* következik, merész anakronizmusával, mégis archaikus keserűségével. A beszédmód ugyan nem lép ki a „bujdosó ének” szerepéből, mégis keveredik benne az archaikus és hangsúlyosan modern szókincs. A versben felszámolódik a hagyományos szerepvászon azon illúziója, mely szerint a szerep meghatározta kognitív szint és a szereplőt szövegszerűen előállító performatív szint élesen elválasztható egymástól – írja elemzésében Kulcsár-Szabó Zoltán. Az értelmező úgy véli: A szerep megszüntetését felkínáló szöveg nem viszi végig a folyamatot – „a megszüntetés maga is

¹³ Palkó Gábor: *im.* 99.

¹⁴ Palkó Gábor: *im.* 78.

szerepnek bizonyul”. A megszűnés itt folyamatszerű, célhoz nem érő mozgásnak bizonyul. A kuruc szerephagyományt Ady vállalandónak és elutasíthatatlannak véli.¹⁵

Az *utolsó kuruc* után rögtön az *Obsitos vitéz nótája* következik – híven jelezve, hogy jórészt igaza van Király Istvánnak, amikor úgy gondolja: Adynál a kuruc-szerep elsősorban a periferizálódás problematikájával forrt össze. S immár Király ellenében igaz az is, hogy a „félreállítás” motívuma csaknem kezdettől fogva benne volt a kuruc tematikájú versek világszemléletében. Összhangban a költő megújuló belső vívódásaival, betegségtudatának erősödésével, s azzal a mind komorodó magyarságképpel, amely, sajnos, összhangban állt a kor társadalmi és politikai valóságával, a nemzeti történelem távlatainak tragikusan vészes zsugorodásával.

A kuruc versek kontextusában ugyanis a *befejezés* és az *újrakezdés* állandó tematikus kihívás – a „halva élni” tematikus mozzanata, a biológiai és erkölcsi-szellemi kiszolgáltatottság-veszélyeztetettség egyidejű jelenléte. Hiszen éppen az *Obsitos vitéz nótája* utolsó két szakaszában olvashatjuk: „Hajh, hívő voltam, / Hajh, bolond voltam, / De nem látnak soha, / Ilyetén bomoltan. / Mindenki védje, / Keserűn védje, / A maga igazát, / De én állok félre.” A következő költemény azonban már így kezdődik: „Hajlongani emerre, amarra: / Bús sorsot mértél, Uramisten, / A magyarra / S még búsabbat reám.” (*Hajlongani emerre, amarra*) Termékeny ellentmondások, sőt kreatív perlekedések, belső viták ezek – a bohóc-élet befejezése és folytatása, szabad akarat és sorsszerűség, *tragikus méltóság* és *komikus alázkodás* egyszerre szervesül ebben a kontextusban.

Nemcsak a kifejezésben, hanem a kifejezettség legmélyebb rétegeiben is átáramlások vannak a kuruc tematikájú versek és ciklusszomszédaik között. Az egyik vers „folytatása” a másiknak – az egyik kiegészíti, sőt kiteljesíti a másikat. Az intertextualitás a szemünk láttára funkcióból létmóddá válik, a „poetizáció létesülésének feltétlenségévé”. (H. Nagy Péter)

Költői *időérzékelés* és *emlékezetformálás* sajátos összefonódása jellemzi *A menekülő Élet* (1912) verseit is, különösen az *Istenhez hanyatló árnyék* című ciklusban. *A menekülő élet* Halál-himnuszt éneklő híres sorai jelzik, milyen erős a költőben a befejezettség tudata, amelyet nemzete sorsáról kiterjeszt a maga sorsára. A *Harc és Halál* ciklus olyan verseiben pedig, mint az *Ezüst patkó paripáinkon* vagy a *Seregesen senkik jönnek, Zendülés a váram alján* látványosan összeáll közélet és magánélet minden keserősége, saját életvezetésével való elégedetlenség, önvád és vádaskodás, önértékvesztés és társadalmi ítélet – a „magyarságnak borzasztó, utált és átkozott szerelme”, a „szeretet nélküli Élet”, a „megrablottság” és a „pótolhatatlanság” érzete. A *Szomorú ódák valakihez* ciklus *Fajtáddal együtt átkozlak* című verse viszont kimondja a későbbi kuruc tematikájú költemények nagy üzenetét: „Hogyha lehetne, be ütnél széjjel, / Be hajnalodnék a magyar éjjel, / Rímmel és karddal, szóval, fekélyel / Égetnél, dúlnál mindent víg kéjjel. // Te volnál akkor életnek sója, / Úri bűnöknek nagy bosszúlója, / Magyar deákok nagy pártolója, / Mindeneknek hős ostorozója. // Jaj, hogy haragszol s hiába minden, / Vér fogyatkozik szirt ereidben, / Magyar dühödre elég düh nincsen: / Fajtáddal együtt verjen az Isten.”

Az ilyen versek kontextusából bármikor előléphet akár a legkurucabb kuruc verse is a költőnek. S elő is lép *A magunk szerelme* (1913) című kötetben, amelynek legelején még azt kérdezi a költő: „Tudok-e még nádor választó / Kisúr-ösimmal szólni

---

¹⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán: „A <szerepvers> poétikájáról”. In: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*. Bp. 1999. 204-210. Érdemes ehhez hozzáolvasni Király elemzését, amelynek summázata az, hogy ebben a versben az én olyan felmutatásáról van szó, amelynek révén a költő, a szerep és a befogadó (az etnikai-kulturális közösség) közti közvetítés létrejöhet: „Hol végződött Ady, hol kezdődtek a megjelenített kuruc vitézek, és hol jelent meg a képben a történelmében bujdosó magyar olvasó?” Király István: *Ady Endre*. Bp., 1970. II. 707, illetve 712-714.

makacsul?” A *Hát imígyen sírok* ciklus első verse, *A menekülő lovas* afféle válasz: „Add, én gonosz sorsom, / Futván fűtörésszek / S nagy erdők aljain, / Bujtató lápokon, / Hogy vissza se nézzek.” E z már kuruc vers a javából, megelőlegezve a menekülés „kuruc mítoszának” végső (és a végzetszerűség hangulatával átítatott) tematizálását. Ilyen értelemben *A menekülő lovas* előképe *Az eltévedt lovas*nak.

Közben a kuruc kérdés irodalmi és történelmi megközelítésben jelentős változás állt be. 1913-ban megjelent Szekfű Gyula kritikus és polémikus élű könyve, *A száműzött Rákóczi*, amely élénk vitát váltott ki történész-körökben, de még inkább a napi publicisztika szintjén. Szekfű egy új, jellegzetesen polgári nézőpontból megrajzolt Rákóczi-képet kínált úgy, hogy valójában a 19. századi nemzeti liberalizmus idillizáló kuruc-képét törte darabokra.¹⁶ Ezzel egyidejűleg Tolnai Vilmos Thalyt leleplező munkája, a *Kuruczok irodalmunk szövegeiről* is megjelent a kor tekintélyes tudományos kiadványában, az *Egyetemes Philológiai Közlönyben*.

Így a kuruc világ és a kuruc költészet hosszan tartónak és zavartalannak ígérkező kultusza váratlanul a „Szekfű-botrányba” és a „kuruc dalpörbe” torkolt. Szekfűnek volt nehezebb dolga – noha nem adta fel művének alapgondolatát, fokozatosan visszavonult. Nem volt azonban könnyű dolga Tolnainak sem. A túlságosan magabiztos pozitívista tudományosság képviselőjének hamar be kellett látnia, hogy a hamisítás vádjának bizonyítása korántsem olyan egyszerű, mint gondolta. Az első lépést a hamisítványok stíluskritikájának irányába azonban megtette, felismerve azt a jelenséget, amit a későbbi szakirodalom *saturation stylistique*-nek, *stiláris túltelítettség*nek nevezett. A jelenség akkor áll elő, amikor a hamisító annak érdekében, hogy eredetinek tűnjön, azaz az olvasóban a szöveg autentikus voltának az illúzióját keltse, aránytalan mértékben kezdi használni az adott stílusra jellemző (vagy éppen jellemzőnek vélt) nyelvi és stiláris megoldásokat. Így Thalynál felvonul a kuruc kor szellemi és tárgyi történetisége, nyelvi-gondolkozásbeli és magatartás-, illetve kifejezésbeli sajátossága. A figyelmes olvasó szemében éppen ettől válhat gyanússá a költői felidézésnek ez a pazar bősége.¹⁷

Az elhúzódtó vitában sokan megszólaltak – az idős Riedl Frigyesről a fiatal Horváth Jánosig. Ez utóbbi szerint „Thaly nem tett egyebet, mint amit kora tudományos közfelfogása a szövegközlés szabadabb módjára nézve nemcsak megengedett, hanem hallgatólagosan is, szinte kívánatosnak érzett.”¹⁸ Horváth egyben ráirányította a figyelmet a „kuruc illúziók” megértésének fontosságára, és úgy vélte: Thaly „lelkes kurucromantikája” lendületet adott „a népköltészet bölcsőjéből felnőtt és a magyar műköltészet óriásává lett” irodalmi művek fontosságának észleléséhez, egyre időszerűbb számbavételéhez. Ez a békülékenyebb, nyugodtabb hang már jelezte: a Thaly-jelenség kapcsán a „lelkes könnyenhívőség” vagy „tamáskodó tudományos kutatás” helyett higgadt, hosszantartó vizsgálódásokra van szükség, mert csak azokból nőhet ki valamelyest tárgyilagosságnak tekinthető állásfoglalás. (Horváth tehát nem akarta érzékeltetni a történelmi tudatban megjelenő – és megoldandó – önismereti problémát.)

A vitában érdekes módon Ady is érintetté vált – az *Esze Tamás komája* befejező szakaszában használt „akárki” szó révén. Tverdota György rámutat: a sors iróniája, hogy Ady egy olyan névmást emel be versébe, s lát el döntő funkcióval, amely utóbb a kuruc dalpör egyik legvitatottabb kifejezése lett. Tolnai Vilmos szerint ugyanis ez a szó

¹⁶ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi 1715-35*. Bp., 1913.

¹⁷ Tolnai Vilmos: „A kurucz balladák hitelességéről”. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1914. 656-674. Thalyról – írja Tolnai – megjelenik „nemcsak az egész kuruczok szókincs, hanem a teljes tárgyi gyűjtemény és történet is, összeszedhető az egész kurucz hadiszertár, a tábori élet minden mozzanata, a kurucz hősök mind felvonulnak, a nevezetes események mind szóba kerülnek. Ha Riedl Frigyes Arany és Petőfi népiességét koncentrált népiességnek nevezte, én ezt a Thaly-féle költemények nyelvére, hangulatára, tartalmára lefordítva sűrített kuruczsnak mondanám.”

¹⁸ Horváth János: „Kurucz dalpör”. In: *Tanulmányok*. Bp., 1956. 90-94.

évtizedekkel a kuruc költészet lezárulta után, Faludi Ferencnél bukkant fel először az írott nyelvben. A vita során azonban Adyt igazoló fordulat állt be – kiderült, hogy a névmás, tájnyelvi elemként, létezhetett a kuruc korban is. Ady pedig éppen azzal a céllal használta, hogy egyfajta prioritást biztosítson a „népi kurucság”, az alacsonyabb néprétegek katonai és politikai szereplése számára – akár még a „vezérlő fejedelem” rovására is. „Rákóczi, akárki, / Jöjjön valahára, / Kígyóinknak, / Esze komám, / Lépünk a nyakára” – írja a költő, s Tverdota hangsúlyozza: Ady tudatos törekvése volt a kulturális hagyomány népi rétegeinek előtérbe állítása, különösen legelső kuruc verseiben.¹⁹

Ady „állásfoglalása”, a kiszélesedő vitához való viszonyulása azonban meglepően távolságtartónak bizonyult. Ő természetesen nem a maga kedvtelése vagy az olvasó megtévesztése végett vett kuruc kori vonatkozásokat a verseibe, hanem azért, hogy a korok időbeli folytonosságaira, illetve törései figyelmeztetve előtérbe állíthassa a jelen társadalmi problémáinak történelmi gyökerezettségét, mint meghatározó problémát. Amikor első kuruc versei a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetben megjelentek, Thaly hitele és tekintélye még csorbítatlan volt. Ady kedvét a folytatástól a leleplezések sem vették el, annál is kevésbé, mert szeretett olyan kérdésekhez kapcsolódni, amelyek (még ha negatív töltettel is) a közfigyelem előterében álltak. Egyre fontosabbnak érezhette a maga kuruc verseit – már csak azért is, mert a „kuruc kérdés” egyszerre került az érdeklődés előterébe a kulturális közvélemény legkülönbözőbb rétegeiben. Az újságírói tapasztalatokkal bíró Ady pedig jól tudta, hogy a modernizáció küszöbét átlépő társadalmakban egy kérdés közüggé tételében a legfontosabb annak a nyilvánosság elé tárása, bevitele a közvéleménybe, vele kapcsolatban egyfajta általános érdeklődés felkeltése és felszínen tartása.

A *Ki látott engem?* (1914) kuruc tematikájú versei egyébként olyan értelemben tükrözik a kuruc kérdés megközelítésében végbement változásokat, hogy a költő még következetesebben, még merészebben – s talán nem véletlenül, még gyakrabban – nyúl a kurucos kifejezési formához. Azzal a felismeréssel, hogy a „magyar élet” legtöbb nagy kérdése történelmi kérdés. Leginkább az *Ülj törvényt, Werbőczy* tükrözi ezt – a vers a nemzet uralkodó elitjének fanyar humorú elmarasztalása, vezetési stílusának ostoba formalizmusai miatt. Az első szakasz vészterhes megállapítása felér egy tudományos pontosságú jóslattal („Még magasról nézvést / Megvolna az ország”), s a folytatás sejteti, hogy Magyarországnak – egykori történelmi nagysága dacára, de a hajdani és mostani nemesi vezetés bűnös mulasztásai miatt – menthetetlenül vesznie kell („Werbőczy-utódok / Foldozzák, toldozzák. / A Föld nem tud futni, / Csak a Föld népe / S ezer Kinizsi sem / Térülhet elébe.”) A Tisza-korszak bírálatait megfogalmazó politikai vers azt sugallja, hogy Ady szerint nem lehet közéleti lírát művelni a társadalmi létfeltételek történelmi hátterének hangsúlyos megmutatása nélkül.

A *Sipja régi babonának* című ciklus eme költeménye – több kuruc tematikájú vers szomszédságában – egyúttal azt is jelzi, hogy alig készül már Ady-vers ebben a korszakban érdemi archaizálás nélkül. A ciklus címadó verse egyébként Király István óta a költő legtöbbet emlegetett-tárgyalt kuruc versének számít. Király 1973-ban külön tanulmányban elemezte, a „megkötöttség versének” nevezve. Az elemzés az Ady-féle kuruc versek hagyománytapasztalatát az *azonosítás* és a *távolítás* kettősségében mutatja meg – a *képi-zenei identitás* és a *logikai-szemantikai distancia* összefüggésében. Király szerint Adynak elsősorban azért volt szüksége a kuruc kor kultúrájának és költészetének az

¹⁹ Tverdota György: „<Rákóczi, akárki, jöjjön valahára> Ady Endre kuruc verseiről”. *Literatura*, 2006. 8. 34-40.

ihletésére, mert segítségével kívánta megszólaltatni a maga „belső bizonytalansággal telített patrióta érzésvilágát”.²⁰

Palkó Gábor viszont 2002-es elemzésében abból indul ki, hogy Ady éppen egy 1913-as újságcikkében (*Vallomás a patriotizmusról*) tört lándzsát a „babonátlan”, előítéletektől mentes, *önkritikus hazafiság* mellett. Ady egyre kritikusabb szemmel méregetett minden hagyományt, s ez teljes mértékben tükröződik a versben, amely a közösség eltávolító-tárgyasító kognitív megjelenítéséről szól. A költemény egy olyan toposzrend örököseként lép fel, amelyet a kutatók Rimay Jánostól a Rákóczi-nótán át a reformkorig (azaz a *Himnusz* szövegi párhuzamainak figyelembe vételéig), illetve a századfordulóig vezethetnek. A *Síjja régi babonának* éppen arról szól, hogy ez az örökség Ady számára nagyon is problematikus. Palkó szerint Schöpflin, Babits vagy Király ezt azért nem tudta észrevenni, mert a költő kuruc verseit eleve és egyértelműen a hagyományhoz való pozitív viszonyának a kifejeződéseként közelítették meg. A hagyomány átöröklődésének folyamatát ugyanis egy olyan versolvasási kód felől közelítették meg, amely nem a szövegek, hanem a szubjektumok kapcsolatának analógiáját használta. Így azonban lehetetlenné vált egy olyan hagyományfogalom megalkotása és használata, amely az egyén és a közösség viszonyát immár egészében nem magyarázható szöveg- és műfajtradíciók továbbéléseként képzele el.²¹

A *Síjja régi babonának* című költeményt elemezve H. Nagy Péter is megállapítja: Ady kuruc tematikájú verseit olvasva olyan poétikai szerkezetekre bukkanhatunk, melyek a hagyomány rendkívül összetett textuális átöröklődésének a módozatait is példázni képes. A „nyitott jelentésképzés” és a „másságon keresztül történő önmegértés”, illetve „önkimondás” verse egyben példája annak, hogy az egyediség elvét hirdető és vállaló versnyelv mennyire nem zárja ki a szövegközi kapcsolatok sokrétűségét. A *Síjja régi babonának* ilyen értelemben a „szövegek párbeszédét” is példázza – a már Király István által jelzett stiláris „többszólamúságot”.²²

Annyi bizonyos, ezeknek a verseknek a gondolatiságában egyre erősebb a nemzethalál eszméje. A *Síjja régi babonának* ciklusban szereplő *Két kuruc beszélget* vagy az öregedő Mikest megidéző *A halottas ünnep* a „veszett ügy” képletét járja körül – markánsan megrajzolt személyes vonatkozásokkal. Ez különösen az utóbbi versre érvényes, amelynek utolsó sorait („Óh, én édes fajtám, / Bűnöd meg nem érdemeltem.”) akár a költő legszemélyesebb feljajdulásaként is felfoghatjuk. Annál is inkább, mivel az író-előd keserves kitörése általában kérdőjelezi meg a hagyomány erkölcsi és kulturális értékeit, éltető erejét. A hazában cinikusan fosztogató rablók dőzsölnek háborítatlanul, nem fog rajtuk átok. „Az halottas ünnep / Bizony magyar ünnep, / Nem maradt ott a javából, / Aki kicsit jobb volt, / Bánatában föld alá bújt” – panaszkodik a versbeli Mikes.

Individualitás-elv és közösségi líra-kánon

Feltevődik a kérdés: ennek a nagyon sötét (egyértelműen a kuruc korra is rávetülő) történelem szemléletnek az árnyékában *milyen elvek* vezérelhetik Adynál a kulturális emlékezet poétikai recepcióját, egyáltalán mit láthat, láttathat átvételre, megőrzésre érdemes értéknek a költő? A válasz abból indulhat ki, hogy Ady – nagyon realista módon – magát a harcot könyveli el jelentős pozitívumnak, függetlenül annak eredményeitől. Azonban az eredményektől sem tekinthet el – pontosabban az eredménytelenséget még akkor sem kívánja szépíteni, amikor az, ilyen vagy olyan okokra hivatkozva, magyarázható lenne.

²⁰ Király István: „A megkötöttség verse. Ady Endre: *Síjja régi babonának*”. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1973. 2-3. 257-296.

²¹ Palkó Gábor: *im.* 96.

²² H. Nagy Péter: „*Síjja régi babonának*”. In: *Ady-kollázs*. Pozsony, 2003. 66-90.

Milyen véleménye lehet azonban magáról a nemzeti irodalomról, ha egyszer egyik alapítójának szájába ilyen szavakat ad? Vagy elsősorban a „magyar életről” lenne szó? Ady a kuruc kort mint történelmet távolítani szeretne volna magától, mint kulturális kifejezőmódot azonban közelíteni kívánta magához. A kuruc világ nyelvének használata révén világosultak meg számára egyéni létének és közösséghez kapcsolódásának legkeservesebb kérdései. Gondolkodóként beláthatta, költőként meg is tapasztalhatta egyén és közösség „textuális létmódját”. (H. Nagy Péter) Sajátjaként volt képes megtapasztalni valami eredetében nem sajátot, s ezáltal „nem pusztán reflexíve, de a praxis realitásában megismerni, másként, önmagát”. (Palkó Gábor).

A kuruc nyelvezet a szubjektum, a közösségi-nemzeti kultúra-kánon és a líra nyelvivé válhatott egyszerre.

Ezzel magyarázható, hogy míg a *távolítás* a lírai én kognitív nyelvi terében jelent meg, addig a lírai én performatív aspektusa számára a *közelítés* megvalósítható alternatívának látszott. *A költő Ady (magyar) történelemhez tartozása a (kurucos) nyelvezet létébe van beleírva – egy közösségi lírakánon nyelvén fejezi ki a közösségtől való megválás elhatározását.* Ezáltal azonban a (történetfilozófiailag ihletett) *megválás* felülíródik a *rátalálás* (költői, azaz a poétikai megcsináltság értelmében vett) élményében, amely kontextuálisan a megalkotott múltat (az irodalmi intertextualitásra alapozott kulturális emlékezetet) jelöli meg igazi otthonaként, hazájaként. Parafrazálva a kötet egy másik, két kuruc beszélgetésének felidézéséről szóló költeményét (*Szerencsés esztendőit kívánok*), amely a történelmi idő(k) relativizálódására utal (az árulások és a bukások „sohase voltak esztendőkhöz kötve”) a vers „ami volt, az rég volt” sorát úgy alakíthatnánk át, hogy „ami volt, az most van”. A kulturális emlékezet jelenbeni megalkotottságának az értelmében.

Múlt, jelen, jövő kapcsolódásának versbeli modelljét és a kuruc verseket imitáló költő életérzését, hangulatát jól mutatja a *Minden rém riogat* című költemény. „Minden rém riogat, / Nagy kísértet-lovak / Száguhdnak az Ég boltján. / Mégse törjük fejünk / Szegény magyar egünk / Ostoba, rossz, mai sorsának / Majd eldőző mivoltán – éneklí a kuruc deák, s Ady érzékeltetni tudja a magyar történelem végzetes alárendelődését a világtörténelem kiszámíthatatlan folyamatának. Ezzel a feladvánnyal, sajnos, az Ady által preferált (és éppen a kuruc tematikájú versekben már-már tüntetően felvállalt) intellektuális patriotizmus sem tud mit kezdeni.

A *Vendégség Bottyán vezérnél* vagy a *Lesz más lakodalom* a történelemből közvetlenül kiszól a mának – az első aktuál politikai célzataival, a második a költő várva várt magánéleti fordulatához kapcsolódva. Ez utóbbi „kuruc deák leveleként” van alcímezve. Tanulni azonban már nincs mit és nem is lehet – minden megtanulhatatlanul „régí”, még a szerelem is. Mégis a *Véres panorámák tavaszán* ciklus (melynek eszmei középpontjában a jól ismert *A hőkölés népe* áll) tartalmaz egy derülátó (igaz nem kuruc tematikájú) verset. Az *Üzenet egykori iskolámba* kiáll a diák-lét méltósága mellett – még ha a magyarnak, históriailag bizonyára, bután is kell majd meghalnia.(!)

A *halottak élén* (1918) kötet kuruc tematikájú költeményein végképp eluralkodik az elkeseredés és a lemondás. *A tábor-tűz mellett*, *A kurucok így beszélnek*, a három részre tagolt *Két kuruc beszélget* a „kétszólamúságot” variálja, magyarságképe egyre sötétebb. Az *utolsó hajók* (1923) *Sirva gondolok rá* (1914) sorait „öreg kuruc meséli”, ezt követi a *Két kuruc beszélget* („Merre, Balázs testvér...”), *A két kuruc beszélget* („Most már nagyon jó...”) a *Bercsényi marsal huszárja*. Babits szerint ez az utolsó kuruc verse Adynak, egy olyan fejlődési sor végpontjaként amelyet a „külső és belső stílszerűség” tartott eddig össze. Az egyébként különböző poétikai világú szövegekből ekkorra már kihál a „költői feszültség” – ami Adyt igazából a „kuruc világ” felé fordította, a „felidézés” öröme, és ami folyamatosan arra ösztönözte, hogy megalkossa a maga „kuruc történelmét”.

A kor irodalmában a kuruc idők felidezésének leggyakoribb módozata a már említett „sűrített kurucság” volt, a nyíltan vállalt stílusimitáció. Ady is ezzel élt – kuruc tematikájú versei ezért leginkább az Endrődi-féle kuruc versekkel rokoníthatók, s a stílári túltelítődés jellemzi őket. Ami nem csoda, hiszen a költő egy „közös repertoárból” válogatta ki a számára szükséges tematikus és stílári elemeket. Századvégi gyűjteményekből vette az eredeti, a megszépített vagy éppen meghamisított „fórásszövegeket”. Vette és illesztette saját kurucságképéhez, magyarságfelfogásához, történelemszemléletéhez.

Adynak ezekben az években végig jellegzetesen kétpólusú magyarságszemlélete volt: az egyik végletet a „minden lehet” forradalmi optimizmusa (*Dózsa György unokája*), a másikat a „minden lehetetlen” történelmi pesszimizmusa (*Az eltévedt lovas*) képviselte. (Mint Petőfinél például a *Még kér a nép* és a *Szörnyű idők* esetében.) A két véglet közé szervesen beillettek a kuruc tematikájú költemények a maguk „mégist kiáltó történelmi katarziséval” (Király István), a látszólag értelmetlen újrakezdést sürgető üzenetükkel. Meg azzal a „félelmetes sugallatukkal” (H. Nagy Péter), hogy a nagy győzelem, a *nemzeti megújulás* esélye talán már a kuruc háborúk elkezdésekor is inkább a képzeletben, mint a valóságban létezett.

Ady kuruc tematikájú versei ugyanis egy „ismétlődő vershelyzetre” (Tverdota György) épülnek. A versekben szereplő és beszélő alakok, mint a történelmi elbeszélés- és képsorozat szubjektumai, olyan harcosok, akik vagy Rákóczi érkezését, vagy a fejedelem visszatérését remélik, várják. A történelem kerekét azonban nem tudják előre vagy visszafelé forgatni – ráadásul várakozásuk sokkal inkább a meddő önmarcangolás, mint a higgadt számvetés állapota. Kétségbeesésük, tehetetlenségük talán éppen annak a következménye, hogy kezdik felismerni: a társadalmi igazságszolgáltatás és a nemzeti felemelkedés iránti elvárásaik illúzióknak, öncsalásnak bizonyulhatnak.

A kuruc kor, a kuruc költészet, a kuruc értékek poétikai recepciója Adynál tematikusan arra épül, hogy mit lehet kezdeni egy olyan vereséggel, amely egyúttal az egész magyar fejlődés mozgásirányát megjelöli és jelképezheti, de legalábbis utalhat az etnikai közösség történelmi és történelmi önismeretének feloldhatatlan ellentmondásaira. E poétikai recepció történelmi tanulságlevonása szerint a történelmi igazságszolgáltatás lehet *morálisan szükséges* (erről szólhat a kultúra beszédmódja), egyidejűleg azonban *politikailag mégis lehetetlen* (erre utal a magyar történelem legújabb menetiránya).

A kuruc korhoz kötődő kulturális emlékezet poétikai recepciója során Ady verseibe plántálja e kor beszédesnek tartott földrajzi, katonai vonatkozásait, tárgyi elemeit, mindennapi megnyilvánulásait. Megjelenik a „fáradt ló” realiztikusnak szánt képe, a „rossz kard”, de a jelképesebb jelentésű „bujdosás kenyere” is. A versek szereplői többnyire lovon járnak, ám lélekleben legtöbbször mégis gyalogszerrel vonszolják magukat. Bécs, Munkács, Várad, Pozsony, Torda, Buda, Majland, Késmárk, Majtény vagy Moldva és Bukovina mind visszaköszönnék a versekből. Ugyanígy a kuruc élet mindennapjainak toposzai is: „árok partja”, a „bujtató lápok”, az „idegen lovak taposta porta”, a „koldusvásár közepe”, a „nagy erdők alja”, az „ország útja”, a „tábortűz”.

Tverdota György felhívja a figyelmet arra, hogy bár a versekben sűrűn emlegetik Bercsényi, Bottyán, Esze Tamás és Rákóczi nevét, azonosítható történetiségében mégis egyedül a halála előtt álló öreg Mikes Kelemen alakja bukkan fel.²³ A versek szereplői egyébként a kuruc hagyományból ismertek – a többször megszólított Tyukodi pajtás, a beszélő nevű Kurucz Ádám, vagy a részben archaizáló átlagnevet viselő Balázs, Balog, Cseke, György, Józsa. A dialogikus jellegű versekben a megszólítás hangsúlyosan

²³ Tverdota György: *im.* 34.

familiáris: „bajtárs barátom”, „koldus társam”, „szívbeli pajtásom”, vagy éppen nevesített: „Esze komám”, „György cimborám”, „Józsa testvér”. A versszereplőket a költő leggyakrabban „bujdosó kurucként” aposztrofálja, azaz levitézlett szabadságharcos nivoltukban határozza meg őket. Felbukkan – részben az önstilizáció, részben a már említett intellektuális patriotizmus megjelenítődéseként – a „deák”, illetve az „íródeák”, valamint a „kuruc deák” megnevezés, megszólítás, illetve minősítés is.

A kuruc hagyomány mindkét uralkodó hangvétele jelen van Adynál. Egyrészt a dicsekvő, hetyke, kötekedő, az ellenséget kicsúfoló hangnem, főleg a kuruc tematikájú versek írásának kezdetén (*A harcunkat megharcoltuk*). Olyan költemény azonban kevés van, amely a Rákóczi-szabadságharc kezdetét (az elkeseredett vagy lelkes várakozás hangulatát) idézné, mint az *Esze Tamás komája* vagy a *Lesz más lakodalom*. Ezek ihletői alighanem a bátorító, mozgósító, toborzó dalok lehettek, s írásukkor Adytól sem állhatott távol a közéletbe való ilyen jellegű, közvetlen beleszólás igénye.

Másrészt jelen van – a versek túlnyomó többségében – az átkozódás, a fohászkodás, a kesergés, a panaszkodás. Ezek a költemények az árulás, az elhagyatottság, a kudarc élményét variálják, s a vereség okát a kishitűségben, a hiszékenységben, a nagyravágyásban, a megalapozatlan reményekben láttatják. Így tág teret kínálnak Ady kritikus nemzetszemléletének, olykor burkolt, olykor nyílt, de mindig mítoszokat foszlato magyarsággépének is. Az ihlető szerepét itt a vereség okait firtató bujdosó énekek játsszák – ezek olykor Ady számára csaknem olyan erős lelki támaszt nyújthattak, akár állandó olvasmánya, a Biblia.

A kuruc motívumok imitációja, illetve a kuruc tematika poétizációja során Ady tárgyiasította a versek beszélőit, s így tág teret nyithatott a zsánerszerű jellemzés újfajta alkalmazása számára. Ugyanakkor a kuruc versek esemény összefüggési – különösen a *Ki látott engem?* kötettől induló költemények – egészükben már egyfajta narratívát alkotnak, mivel a beszéltetések egymásutánja történetbe torkoll. Az egyes verseken belüli narrációs elemek súlya olyan értelemben csekély, hogy a költői megjelenítésben inkább a balladisztikus-párbeszédes vagy a lírai-vallomásos szerkezetek érvényesülnek. (Igaz, az előbbieket majd minden esetben *kétszólamú történetmondásra* épülnek.) A „két kuruc beszélget” és a „kurucok így beszélnek” magyarázó formula gyakran bukkan fel a költemények elején, többnyire fő- vagy alcímként.

Az intertextusokra hangolt beszéltetéssel Ady két célt is követ. A megszólalások egymásutánja képes a versben szereplők helyzetének drámaiságát – és azt, hogy történelmileg meghatározott értékválasztások előtt állnak – külön is hangsúlyozni. A párbeszéd sorozata viszont – a kuruc tematikájú versek egymásutánjában – már olyan drámai tablósorot eredményez, amely történelmi tanulságok összefüggő elbeszéltségének benyomását kelti. Mi több, a kuruc kori történetek tanulságain túl felhívhatja a figyelmet a magyarság sorstragédiájának baljós folyamatosságára. A kibeszélt állapotok, helyzetek hamarosan egy átfogó állapot-elbeszélés részeivé válnak. Jauss felhívja a figyelmet arra, hogy a dialogikus forma kiválóan alkalmas az önismereti narratívák erősítésére.²⁴ S valóban, Ady kuruc tematikájú költeményeiben a kurucok közti beszélgetések erősítik a narratíva hitelességét, a narratíva viszont visszamenőleg legitimálja a beszélgetéseket átszövő tragikumot.

A drámaiság és történetiség benyomását Ady a kuruc hagyományban talált magyaros ütemű ritmus alkalmazásával próbálja fokozni. A *Bujdosó kuruc rigmusát* például Thaly *Kuruczvilági énekek* gyűjteményének *Egy bujdosó szegénylegény* című darabjára építette. Elsősorban az elkeseredést sugárzó hangulatiságát vette át, az otthontalanság megalázó, már-már kiközösítő érzésének megjelenítési módozatait. Mivel a

²⁴ Jauss, Hans Robert: *im.* 246.

megújított hagyományt a jelentől évszázadok választották el, az *archaizálás* a stílusimitáció fontos eszközéül kínálkozott. Ady nyelvhasználata azonban nemcsak időbeli határokat lépett át. A népies líra nyelvi regiszterét tudatosan választotta, mert lényegében oda tartozónak tekintette a kuruc költészetet. Így első kuruc tematikájú verseiben a *népiesítés* még az archaizálás rovására jelentkezett, néha egyenesen olyan stílustörő nyelvi elemek társaságában, amelyek akár sokkolhatták is az olvasót. „Én se voltam zabi gyerek” – hangzik a *Kurucz Ádám testvérem* egyik sora, sejtetve, hogy mennyire fontos a költő számára az olvasó meghökkentése, meggondolkoztatása.

A nyelvi régiség tudatos, következetes alkalmazása *Az utolsó kuruc* című verssel kezdődik – mindjárt magas szinten, nagy művészi meggyőző erővel. Az archaizálás itt olyan erőteljes, hogy a szövegátvétel benyomását kelti. A 18. századi magyar lelkiséget a formai-nyelvi, illetve a mentalitás- és szemléletbeli archaizálás együttese idézi fel: „Súlyos ínségimben, / Se Bécsben Úristen, / Se Krisztus Pozsonyban, / Se Szentlélek Tordán, / Igazán nem hittenek, / Ez elárvult országban / Vén századok óta / Gonoszak az istenek.”

Üzenet a kortársaknak

Ady kuruc tematikájú verseivel természetesen nem a 17-18. századba akart visszaszólni, hanem kortársait kívánta figyelmeztetni arra, hogy „ma is bujdosó ebben az országban minden igaz ember”. Király István írja (Móricz visszaemlékezéseinek egyik gondolatmenetét követve), hogy Ady Móricz Zsigmonddal megosztotta azt a felfogását, miszerint ő „a történelmi színeket csak arra használja, hogy formát adjon a ma problémáinak”.²⁵ Ady tudatosan és tervszerűen járt el: a költemények stílusosan sűrített és tematikus kurucságát az anakronizmusok nem kevésbé sűrű (bár inkább rejtett) hálójának kellett egyensúlyba hoznia. A kuruc hagyomány megújításával a legidősebb problémákat akarta előtérbe állítani, a legkorszerűbb üzeneteket akarta artikulálni.

Ady ezért arra törekedett, hogy verseiben a múlt magyarazza a jelent. A kuruc kori magatartásrepertoárból épülő szerepek a költővel kortárs közélet színterein mozgó kulturális és politikai szubjektumok életét tették láthatóvá. Olyan, Ady számára „igaz embereket”, akik a hajdani kurucok módjára bíztak az elvek és az eszmék erejében, akik hittek a nemzet nagyságában. Akik nem mindig óhajtottak számot vetni a valós történelem valós körülményeivel, követelményeivel. Sokszor bizony nem is annyira áldozatkész, elragadtatott hősiességük okán, mint inkább a derűlátásuk, jószándékuk, megfontolatlanságuk mögött lappangó szellemi kényelem, megszokás, öncsalás, illetve öngazolási kényszer miatt.

Az Ady-filológia kezdettől fogva számot vetett ezzel. Földessy Gyula, Kéri Pál és Schöpflin Aladár arra hajlottak, hogy a költő, mintegy belső indíttatásra, így figyelmeztette kortársait a nemzeti értékek kiürülésére. Király István mindkét, de főleg a második nagy Ady-monográfiájában úgy vélte: a költő által megtalált „kuruc szerep” a modern magyar líra egyik legnagyobb értéke. A legújabb Ady-kutatás azt hangsúlyozza, hogy a kuruc tematikájú versek árnyalt megítéléséhez új elemzési szempontokra van szükség – anélkül, hogy a régebbiekre épülő eredményeket mindenestől elvetnék.

Király István érdemei elsősorban a „stiláris hős” líraelméleti jellegű fogalmának bevezetésében, illetve alkalmazásában rejlenek. Az irodalomtörténész szerint a költői képek, nyelvi elemek, verstehnikák összjátéka mentén, minden költészet mélyén él egy sajátos alakzat, egy „rejtett hős”. Ez többnyire „költői önstilizáció” terméke, a lírai, a pragmatikai és a retorikai én egymásra vetülésében. Király gondolatmenete a versek befogadásának végső instanciájává egy (jelentős mértékben narratológiai vonatkozású) „fiktív szereplőt” állított. Ennek élet- vagy inkább díszlettere „kibomlott a versek

²⁵ Király István: *Ady Endre*. Bp., 1970. II. 708.

képeiben” – egy „múltban élő tájban”. Ez a táj a költő Ady szülőföldjének valamiféle szublimált változata, ott helyezkedik el „messzi századokban, az idő országútján, egy sajátos történelembe emelt népi tájon, a képzelet Mindszentjén”.²⁶

Király szerint ez a stiláris hős Ady kuruc verseiben a temporalitáshoz és a tradícióhoz való odafordulás közvetítőjévé válik. Palkó Gábor viszont Király koncepciójával vitázva arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagy tekintélyű Ady-kutató a temporális távolságot egy lényegében lokalizálatlan, további elemzés alól kivont „virtuális szcénában” oldja fel. A stiláris hős direkt megnyilvánulásaként olvasott kuruc tematikájú versek egy olyan világot hoznak így létre, amelyben Ady – az esztétizmus egyéniségközpontúságát határozottan félredobva – közösségi élmények „közvetlen kifejezőjévé” vált. Ez az állítólagos közvetlenség azonban ellentmond a múlt felmutatását intertextusokkal, stilizációként, hangsúlyos közvetettségben megidéző verskorpusz valóságos, azaz interpretatív jellegének. A közvetlenség hangsúlyozása inkább annak az ideológiai fordulatnak az előkészítője lehet, amely, végső soron, a kuruc tematikájú versekből a „forradalmi optimizmus” harcos megnyilvánulásait szeretné kiolvasni.²⁷

Ezzel szemben sokan – így az idézett Palkó Gábor, valamint H. Nagy Péter, Kulcsár-Szabó Zoltán vagy Tverdota György is – éppen a *tudatosan kifejezett illúzióvesztés* verseiként olvassák Ady kuruc tematikájú költeményeit. Amelyekben a hagyományhoz fordulásnak, az intertextualitásnak, a stilizációs eszköztárnak és a szerep-repertoárnak éppen az utopisztikus szemléletmód, az ideológiai és történelmi utópiák leleplezésének feladata jutott. Azt persze el kell ismerni, hogy – függetlenül minden archaizálástól és aktualizálástól – a bujdosásra kényszerült kurucok világszemléletét már annak idején a fokozódó távlatvesztés jellemezte. Ilyen értelem valóban elmondható, hogy Ady „történelmi hűséggel” ábrázolta léthelyzetüket, sorsérzékelésüket. A történelmi realitásokat követi egyébként abban is, ahogyan a kuruc élet két változatát állítja elének.

Az első esetben az egykori szabadságharcos előtt megnyílnak a parazita-lét kapui (*Bujdosó kuruc rigmusa*). Élete örökös vendégeskedéssé válik, mások létének eszközévé, életterveinek tartozékává. Mi több, egész élete mások életcéljait szolgálhatja. Az önállóságnak csupán a látszatával bír, minduntalan menekülnie kell a számvetés elől. (Az olvasó megsejtheti: ehhez képest a labancból lesz a magyar polgár.) Ebben a helyzetben és ilyen kilátásokkal csak a nosztalgikus vágyakozás jelenítheti meg azt, ami már elveszett a lírai én számára. Ez nem más, mint a „rendeltetési élet”, amelynek morálisan megtartó erejét valamikor még a sokat siratott „fájó árvaság” sem csorbíthatta.

A második esetben – különösen a *Két kuruc beszélget* fő-, illetve alcímmel bíró kései kuruc versekben – a bujdosók egyéni életesélyeik szempontjából is tökéletes vesztesékké válnak. „Tegnap” még „vitézek” voltak, „ma” már csak „kószák”. A deklasszáció, az elszegényedés, az öregedés, sőt a züllés a sorsuk. Illúzióikkal leszámoltak – nem hitegetik és nem mentegetik magukat, inkább keserű öngúnnyal nyugtázzák a dolgok alakulását. Már nem hisznek semmiben, és nem bíznak senkiben. Tudják, az idejük lejárt, többé nincs szükség rájuk.

Nemcsak az illúziókba kapaszkodás lehet romboló, hanem az illúziók hiánya is. A morálisan még ép árvaságot, a félerkölcös vendégeskedést itt felváltja a tétováság, az

²⁶ Király István: *im.* 548-549.

²⁷ Palkó Gábor: *im.* 79. Palkó szerint Király gondolatmenete „párhuzamba állítható Heinz Schlaffer líraelméleti koncepciójával, mert a versbefogadás központi figurája hasonló ontológiai elsőbbséget élvez a *stiláris hős* és a *retorikai én* esetében. (...) Csakhogy a fenti láthatatlan, csak hangsúlyosan nyelvi értelemben megkonstruálható alakzatot Király olyan módon vetíti vissza a versek szcenikai terébe, hogy ezáltal elvész az ontológiai elsőbbség, és az egész koncepció elveszti produktivitását. A stiláris hős nem ontológiai értelemben rejtett és láthatatlan, hanem csak *többnyire*: az elemző fenntartja magának azt a jogot, hogy egyes versek lírai énjét „költői önstilizációnak” minősítve felszámolja a *pragmatikai* és a *retorikai* én különbségét, az utóbbi primátusát. Éppen e különbségtétel hiánya az, ami miatt Király *stiláris hősről* beszél.”

eltévedettség tudata, a tényleges tévelygés, amelyben a fölöslegesség-tudat és a magányérzet már-már kozmikus méretűvé válhat. „Merre, Balázs testvér, de merre, de merre? / Azt mondom én, testvér, jobb lesz, ha semerre.” vagy „Felgyújtottuk a világot, / S nem látunk egy lépést!” – írja Ady utolsó kuruc verseiben. Az ilyen sorok nem Király Istvánnak, hanem azoknak adnak igazat, akik – mint legutóbb Tverdota György²⁸ – nem szerepbizonytalanságról, hanem szerepvesztésről, sőt *szereprombolásról* értekeznek a költő kuruc versei kapcsán.

Annyi bizonyos: az *antitézisekben kibontakozó teljesség* kezdettől fogva része Ady költői programjának. Ebből következően az ön-kiegyensúlyozásnak – és az önmagával való folytonos vitatkozásnak – feszültségeket gerjesztő és feszültségeket oldó funkciója volt egyszerre. Az önkorrektív szerep-leépítések nyomában mindig megjelent az új szerepek megtalálásának és felmutatásának igénye. Ugyanígy a *mitizálás* és a *demitizálás* is egyazon katarziszigény kielégítésének szolgálatába szegődött.

Mint láttuk, *átáramlások* és *átszivárgások* közepette válik jelentéssé a kuruc szerep az Ady-féle lírai modernség kifejezésrendszerében. A szerepnek előzményei vannak – elsősorban azokban a versekben, amelyekben Ady, költői én-je egy-egy aspektusának kibontakoztatása érdekében, „kölcson veszi” (képzelt vagy létező) történelmi személyiségek alakját, karaktervonását, nevét, a kulturális emlékezetben való jelenlétük valamilyen intertextuális vonatkozását. Így válik például Ond vezér vagy Dózsa György unokájává. E kölcsönzések sorában érdekes módon számos diákalak jelenik meg – *A befalazott diák*, a *Gyáva Barla diák*, a *Mátyás bolond diákja* című versekben. (Ezek a diákfigurák Ady identitástudatának intellektuális irányultságát, illetve kötődését mutatják. Egyúttal azt is, hogy zilahi kulturális és politikai szocializációja során lelkesen, de vívódva sajátította el a függetlenségi és protestáns nemzeti tudat értékeit.)

Közismert, Ady egy több évszázados kulturális hagyomány méltó örököseként kívánt fellépni – nem csupán kuruc tematikájú verseiben. A hagyomány értékeinek kritikai megközelítéséről azonban sohasem tudott lemondani. Bizonyára ezzel is magyarázható, hogy az esetek többségében olyan tulajdonságokkal ruházta fel költeményeinek lírai alanyait, amelyek birtokában azok a hagyomány normatív értékeit, kanonizált szerepelőírásait csak vívódva vállalhatták. A legtöbb vers lírai alanya személyes tulajdonságainál fogva csak részben, illetve fogyatékosan alkalmas a hagyomány kínálta szerepből adódó elvárások, követelmények megvalósítására, teljesítésére. A szerep (magas) igényeihez képest eleve valamiféle deviancia, valamilyen fogyatékoság (sokszor csupán hiányérzet) jellemzi. Ez egyben a költő saját élettrajzi dilemmája is volt, s művészi útkereséseinek, vállalásainak motiválója is. Elmondható, hogy az Ady-versek történelmi szerepmintáit tekintve a bujdosó kuruc egy jól eltalált, „testhez álló” alak- illetve szerepváltozat.²⁹

Érték az életműben

A kuruc tematikájú versek helyét és értékét Ady ars poetikája, költői programja fényében jelölhetjük ki. Azt sokféle forrásból tudjuk, hogy költői programjának talán legfőbb célja a *személyesen átélt nemzettörténelmi tapasztalat* megfogalmazása volt. Pályájának kezdetén a történelmi folytonosság félbeszakadásának veszélyét érzékelte, de bizott fenntarthatóságában. A pálya középső szakaszában különféle, egyre súlyosbodó kétségek közt hanyódott. A pálya végén előtérbe került a *sorsrontás* motívumának kendőzetlen tragikumuma. A számára oly fontos *kisnemesi hagyomány* – jó és rossz oldalaival egyetemben – folytathatatlanak látszott, pontosabban fogalmazva, egyre inkább

²⁸ Tverdota György: *im.* 37. Az irodalomtörténész szerint Ady nem is titkolja, hogy felfogásában a bujdosó kuruc „nem egy szent ügy hőse, hanem egy történelmi játszma balekja” volt.

²⁹ Tverdota György. *im.* 39.

kísértettek pusztító (és önpusztító) negatívumai, miközben a valahai számos és a meglevő kevés pozitívum már nem ellensúlyozhatta őket. A kismemesei hagyomány kezdett életképtelenné, életellenessé válni – ezt a számára szörnyű felismerést a bujdosó kuruc költői szerepének, intertextuális szerepeltetésének kiteljesítésével érzékeltette. A bujdosó kuruc rogyant, szánalomra méltó alakjának megmutatása – különösen az utolsó kuruc tematikájú versekben – már a folytonosság irodalmi és történelmi fenntartásának értelmetlenségéről, okafogyottságáról szólt. (Egyúttal költőileg érvelt egy új polgári nemzeti kánon bevezetésének szükségességéről is.)

„Most már nagyon jó, mert nem lehet rosszabb” – vonja le történelmi következtetését Ady bujdosó kuruca. Ezzel azonban nem csak egy öröklött költői szerep jutott el a befejezéséhez. Ady a költői szerep értelmetlenné válásának kimondásával együtt leleplezi a szerep történelmi háttérének problematikus voltát is. Megkérdőjeleződik itt a kuruc hagyomány folytathatóságának értelme is, vele együtt a Rákóczi-szabadságharcé is. A költő ítélete szerint a kurucok nemcsak katonailag, hanem morálisan is vereséget szenvedtek. Nemcsak egy konkrét *történelmi alternatíva* bukott meg, hanem általában *a nemzeti történelem függetlenségi paradigmája* vált megkérdőjelezhetővé.

Ezt a sötét képet az akkori és a mai olvasó is igyekezett elhessegetni magától, s az irodalomtörténet azóta sem igazán barátkozott meg vele. Pedig a költő által sürgetett szembenézés elkerülhetetlen – ezt tanúsította a Szekfű Gyula által az utolsó kuruc versek keletkezésének éveiben megírt *Három nemzedéke* is, amely bevallotta Ady hatását viseli magán. Ez is jelzi: aki az elmúlt évszázadok magyar fejlődésével akar számot vetni, annak számára Ady kuruc tematikájú versei, különösen az utolsók, bizvást mottóul kínálkozhatnak.³⁰

Egy nép- és műköltészeti alkotás-korpusz úgy került át Ady költészetébe, hogy az elsajátítás jóleső meghittsége fokozatosan felváltotta a kritikai önvizsgálat keserősége. Ady egyébként a történelmi és irodalmi kurucság erényeivel együtt a hibáit is vállalta – így a katonai kudarcot vagy az azt követő erkölcsi bomlást. Vállalni tudta és meg merte mutatni a kuruc hagyomány kínálta függetlenségi illúziók elvesztésének tragikus képét is. Ezzel, részint akarata ellenére, az irodalmi és történelmi tudat kuruc kánonjának kritikuskává vált. A kanonizált kuruc-kép értékeinek megkérdőjelezőjeként pedig a kulturális nyilvánosságban élő és ható kuruc mítosz dekonstruálásának kezdeményezője lett.

Ady kurucsága tehát a legkevésbé sem a szecessziós költői szerepjátszás meghosszabbítása, és nem egy neorokokó pásztori igény mű-meghittségének borongós-keserves visszája. Sokkal inkább végső szembesülés a nemzeti történelem nagy, máig nyitott kérdéseivel. Abban is biztosak lehetünk, hogy az utolsó kuruc verseit író költő célja éppen az volt, hogy megüzenje: nincs hiteles visszavonulás a história felé, nincs biztos, mindentől megóvó menedék a történelemben.

A történelmet nem lehet úgy „megcsinálni” – művészi alkotásként sem –, hogy a jelen számára egyértelmű, hiteles és meggyőző probléma-megoldási modellt nyújthasson. A történelmi önreflexió lényegében mindig „más általi önmegértés” (Hans Robert Jauss). Ez a másság azonban nem önálló, ezt a másságot az önmagát az időben szemlélő építi fel – önmagából. Ady kuruc tematikájú verseinek üzenete arra figyelmeztet, hogy az identitásképzés, az önmegértés, az önmegőrzés is erre a másságra van utalva. Azzal azonban, hogy ezt az önmagunkból felépített másságot a történelem egyik vagy másik hagyományfolyamatába helyezzük, még nem oldottuk meg a jelenből származó problémáit – problémáinkat.

³⁰ Ez a gondolat gyakran bukkan fel mai eszmetörténeti munkákban, legutóbb például Miskolczi Ambrus könyvében (*Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról*. Bp. 2001.)

**Receptarea poetică a valorilor memoriei culturale.
Poeziile cu tematică curuță ale lui Ady Endre**

Rezumat

Ady Endre reprezintă cotitura modernității în literatura maghiară, și rareori sunt evidențiate fundamentele culturale și istorice ale liricii sale. Ady, după răzbateri poetice caracterizate prin estetismul antitraditionalist, s-a întors destul de repede spre o asimilare selectivă a tradiției. În spatele înnoirilor sale poetice stătea critica tradiției, a canonului cultural colectiv. Revoltându-se împotriva convențiilor de tot felul, el și-a format o concepție despre istorie și națiune deosebit de critică.

În această privință sunt foarte semnificative poeziile sale cu tematică curuță. Acestea se caracterizează prin intertextualizarea tradiției și prin expresivitatea individual- intelectualizantă a istoricității dintr-o perspectivă a modernității târzii. Această tematică pseudo-istorică s-a născut într-o lume contemporană poetului, având un mesaj pe măsură, la fel de contemporan. Limbajul tradiției curuțe a devenit aici, dintr-o dată, un limbaj al subiectului creator, rămânând totuși un limbaj al canonului cultural-național, dar și al liricii moderne. Astfel Ady exprimă, folosind limba canonului liric colectiv, decizia sa de a se îndepărta de o imagine înfrumusețată, manipulată și mitizată a unei colectivități etnice și culturale. Poeziile sale, cu un aparent caracter mitologizant, dobândesc treptat o tendință demitologizantă. Studiul prezintă amănunțit aceste eforturi creative de valorificare poetică a memoriei culturale.

Studiul oferă și o panoramă a disputelor critice și de istorie literară referitoare la poeziile cu tematică curuță ale lui Ady Endre. Savanții de școală marxistă, în frunte cu reputatul istoric literar, Király István, scot în evidență mai ales caracterul așa-zis democrat revoluționar al acestor opere. Autori mai noi, formați în cadrul școlii hermeneutice sau legați de metoda deconstructivistă (Kulcsár Szabó Ernő, Palkó Gábor sau Tverdota György), în lucrările lor recente, influențate mai ales de noile teorii ale lecturii, demonstrează în schimb, că în aceste poezii apare o viziune istorică, deloc optimistă, de o ironie amară, o intenționalitate individualizantă, strict lirico-poetică a receptării valorilor memoriei culturale.

**The poetic receptions of the cultural memory:
Poems of Endre Ady on the kuruc's**

Abstract

The oeuvre of Ady represents a breaking point toward modernity in the Hungarian literature, therefore, its cultural and historical fundamentals were neglected. In spite of his anti-traditionalist esthetics, parts of the tradition were assimilated by Ady. The reason of his revolutionary innovations was the severe criticism of the tradition, and of the common cultural canons, while he formed his own conception on history and nation. In this sense, Ady's poems on the kuruc's (the anti-Habsburgic movement in Hungary in the 17th and early 18th century) are emblematic. This pseudo-historic theme expressed in traditional context and individual and intellectual language, had significant messages for the poet's time. The language used in these poems is common with the cultural canons, but they express the individual option of the poet to break with the ornate representation of the past. His poems, with apparent mythological character, therefore, became an anti-mythological attempt. This attempt was received by the contemporary public and by the posterity in varied form. The Marxist tradition (the most significant member being István Király) regarded in the poems of Ady as the expression of revolutionary and democratic options. Later scholars adopting the methods of hermeneutics and deconstructivism (Ernő Kulcsár-Szabó, Gábor Palkó and György Tverdota), regard these poems as a pessimist reception of the history with bitter irony, pronounced individualism and a strictly lyric expression of the cultural memory.